

a szív hogy mozdul erre a ritmusra olvasás közben” [Paris Review 221. szám, 2017. nyár, *The Art of Fiction* 236., saját fordítás, V. D.]. Az *Artful* lapjain pedig azt pedzegeti Smith, hogy nincs semmilyen inherens különbség próza és líra között. Nyelvi és formai választásai így különösen fontosnak tűnnek, a két történet motivikus öszszedolgozottsága, szinte egymásra montírozása nem független a regény hangjától.

Fontos emiatt pár szóban kitérni a fordításra is. Mesterházi Mónika fordítása sok helyütt bravúros, különösen del Cossa szólamánál, erős a leírásokban, regiszterváltásokban. Ennél problémásabb George története, ahol az anyját kényszeresen kijavító gesztusai nem mindig érthetőek magyarul, a szleng időnként esetlen, a párbeszéd az angolnál sokkal kényszeredettebbek. Sehol sem rossz a szöveg, de Smith elasztikus, minden mondatában eleven nyelvéhez képest sokszor a majdnem jó magyar megoldások is kompromisszumnak hatnak. Egyetlen példával szeretném illusztrálni, mire gondolok: Francesco anyaságról szóló freskóját nézve a Sólyom az eredetiben a következőt mondja: „It’s as if they were in a conversation, but a conversation made of stance.” A fordítás szerint: „Olyan, mintha beszélgetnének, de a beszélgetés a pózból látszik” [109.]. Elsőre apró különbség, hogy a testtartásuk maga a párbeszéd, vagy hogy egyszerűen látszik belőle, de sajnos nem közelíti meg az eredeti bravúros töménységét és légiességét. Ezzel együtt is jó minőségű, eleven szövegről van szó, a fordítás jobban sikerült részei sejtetik is, milyen lehetett volna, ha a fentihez hasonló megoldásokra több fordítói és szerkesztői figyelem jut. A kortárs brit próza több szerzőjénél olyan módon fontos a nyelv, hogy a fordítói feladat komoly határfeszítéssel jár, elég csak Jeanette Wintersonra vagy Eimear McBride-ra gondolni, akiknek a fordítása bizonyos szempontból hibrid, lírafordításra emlékeztető vállalkozás. A *Hogy lehetnél mindkettő* ezzel együtt is egy igényes és szép kivitelű könyv, remélhetőleg csak az első lépés afelé, hogy Ali Smith magyarul is megszólaljon, és megtalálja az olvasóit. [Magvető]

VONNÁK DIÁNA

Az erőszak és az elhallgatás kultúrája

RADU ȚUCULESCU: *SZTÁLIN, ÁSÓVAL ELŐRE!*, FORD. SZŐCS IMRE

Radu Țuculescu *Sztálin, ásóval előre!* című regénye 2019-ben jelent meg magyarul Szőcs Imre fordításában a Typotex Kiadónál, tíz évvel az eredeti szöveg publikálása után. A regény cselekménye két szálon bontakozik ki. Az egyik részben az elbeszélő, Adrian Loga gyerekkori emlékeit idézi fel, melyek egy erdélyi kisvárosban játszódnak. Ezek közé ékelődnek a középkorú Adrian naplójának szekvenciái. A jelen és a múlt síkjának váltakozása megosztja az olvasó figyelmét: mikor a tréfás gyerekkori anekdotákra kellene koncentrálni, gondolataink még a jelen feszült, vészjósló helyzetei körül járnak, illetve mikor a jelen banális eseményei dominálnak, azon gondolkodunk,

mennyi megaláztatás érte a gyerek Adriant. Ezáltal a két szál összefonódik, az egyik a másik háttérében működik, beárnyékolják egymást.

A történeteket egy-egy refrén tagolja. A múltbeli epizódok az „Aztán még nőttem egy kicsit.” játékos, mesebeli szófordulatot idéző mondatral zárulnak, míg az elbeszélés el nem jut a gyerekkor lezárását jelentő traumáig, az adomázó, kliséket működtető hangvételből átcsapva a tragikumba. A jelenbeli cselekményszálban a szomszéd tömbház ablakából bömbölő zene szövegfoszlánya, az „ajajaaaj életem” ismétlődik, mely eleinte nevetségesen hat, később viszont szintén átfordul az egész élet komoly összegzésébe a tragikus események fényében.

Mindkét cselekményszál időbeli elhelyezése a címben is említett Sztálin alakjához kötődik. A regény nyitójelenetében Adrian a rádióban hallja a diktátor halálhírét [1953], az egyik utolsó jelenetben pedig a tévéből értesül arról, hogy egy történészkonferencián Putyin elnök Sztálin rehabilitálását javasolta [2007]. Ez a keretezés összekapcsolja a történelem és a személyes mikrotörténet szintjét, ráirányítva a figyelmet arra, hogy ezek nem pusztán párhuzamosak, hanem mélyebben is összefüggenek.

Mindkét cselekményszálban történik egy öngyilkosság. A jelenbeli történet végkifejleteként a fiatal házaló lány, Kiki felvágja az ereit Adrian fürdőkádjában. A múltbeli szálban Adrian nagyapjának haláláról van szó, melynek körülményeit a családban hallgatás övezi: „váratlanul meghalt. Bánatában, ezt mondták. De az is lehet, hogy öngyilkos lett. Szerintem. Apa számára, aki roppant istenfélő ember, az öngyilkosság témája tabu volt. Számomra nem az.” [84.] Ez az utolsó mondat kiemeli az írás aktív értelmező tevékenységét, illetve rávilágíthat az egész regény megírásának motivációjára is, hogy az ilyen elhallgatott eseteknek igyekszik hangot adni, az előzményeiket feltárni.

Mindkét cselekményszál a növekvő feszültség struktúrájára épül, de a két tragédiára előretaló jelek nem feltűnőek, mert az elbeszélésben elfojtják, a cselekményben pedig eltussolják, bagatellizálják őket. A regény ennek az elhallgatási kultúrának is az archeológiája. A rekonstruált eseményekből számomra úgy tűnik, hogy két fő oka lehet a történet végkifejletének: az egyik a szexizmus, a patriarchális modellek követése, a másik pedig a diktatúrában domináló erőszak és elnyomás.

A jelenbeli „tünet” Adrian és Kiki interakciója, ez a lány öngyilkosságának közvetlen oka, melyben a szexizmus különböző megnyilvánulásait érhetjük tetten. Például mindketten úgy tekintenek a női szexualitásra mint tőkére, ahogy erre Kiki utal: „mama egy olasznál dolgozik a cipőgyárban hogy eltarthasson engem magyarázta tovább. mama nem néz ki rosszul az olasz nagyon meg akarja dugni. azt mondtam neki csak akkor engedje ha előnye származik belőle. azt mondtam neki ne dugjon ingyen.” [97.] A történelem és személyes történet összefüggése mellett ebből is látszik, hogy Kiki és Adrian története nem egyedi, elszigetelt eset, hanem a feminizmus második hullámának ismert jelszava tükrében kell rá tekintenünk: *the personal is political*, azaz a magánügy is közügy, vagyis ezek a személyes történetek beleilleszkednek bizonyos társadalmi struktúrákba, amelyek fenntartják a nemek közötti egyenlőtlenségeket, és legitimálják az erőszakos tetteket.

Még fontosabb azonban, hogy a szereplők mélyen interiorizálják a nemekhez kapcsolódó sztereotípiákat. Adrian eltárgyasítja Kikit, mert nem individuumként tekint rá, hanem egy tipikus helyzet kellékeként, és meg sem akarja hallani azokat a mondatait, amelyekkel a lány megpróbál eltérni ettől az elvárt szereptől. Miután Adrian felpofozza Kikit, ő is megtörik, és aláveti magát a helyzetben domináló szexista dis-

kurzusnak: „még a végén kiderül hogy szégyelled magad miatta miközben kézfejjével letörölte a vért a szájáról és az álláról. igazad van csak dugásra vagyok jó. csak egy rongy vagyok amibe a férfiak beletörlik a farkukat. néhány lyuk amibe beleüríthetik magukat. / ne beszélj így próbáltam enyhíteni ezt az egész kínos helyzetet. / csak úgy beszélek ahogy te is beszéltél ádika mondta kiki.” [160.]

A regény számomra csak a végkifejlet felől olvasva működhetett a szexizmus tragikus következményeinek leleplezéseként, akár kipellengérezéseként, mert egészen az utolsó jelenetig irritáló és frusztráló volt a könyvet olvasni, amely lépten-nyomon patriarchális sztereotípiákat hangsúlyozott, és ezt a diskurzust konszolidálta. Egyébként is érdekes kérdés, hogy a feminista irodalom hogyan tud szót emelni ezzel a diskurzussal szemben. Létezik ugyanis egy tendencia, amely a nők elleni erőszakot úgy mutatja be, hogy megtartja az azt elszenvető nőket az áldozat szerepében, és ezzel valójában a megbontani kívánt diskurzust erősíti – ahogyan itt Kiki szó szerint megerősíti Adrian álláspontját. De éppen a kortárs romániai és moldovai irodalomban vannak pozitív példák is, amikor ezt a diskurzust sikerül úgy megmutatni, hogy azt szubverzíven kezelik, meghaladják. Gondolhatunk például Medeea lancu verseire vagy Nicoleta Esinencu színműveire. Ezekkel szemben Ţuculescu narratívája számomra nem elég erős, túlságosan is megmarad a patriarchátus diskurzusában.

Ennek egyik oka, hogy a gyerekkori emlékek felidézése jóval terjedelmesebb, és itt bukkanhatunk rá azokra a kulturális mintákra, amelyek közvetetten Kiki halálát eredményezik. Adrian az erdélyi kisvárosban konzervatív családmoddellekkel, a nemi szerepek hagyományos értelmezésével találkozik. Például Adrian anyjának feladata kizárólag a reprodukív munka, az autoriter férj kiszolgálása, Adrianék szomszédja, az agresszív és kissé zakkant tábornok pedig gyűlöli lányait, mert nem fiúk. A nők ilyen megítélésének normalizálása és interiorizálása annyira áthatja Adrian gyerekkorának közösségét, társadalmát, hogy azt már a kislányok is teljesen természetesnek veszik, ahogyan azt a fiú és osztálytársa, Ileana interakciójából végigkövethetjük. Kettejük kapcsolata arra is rávilágít, hogy a patriarchális modellek nemcsak a nők számára károsak, hanem a férfiakra is nyomást gyakorolnak, nekik is megnehezítik az életüket.

A másik öngyilkosság hátterében a hatalmi visszaélések, a politikai elnyomás húzódik meg. Radu Ţuculescu regénye első látásra csak érintőlegesen foglalkozik a kommunista diktatúra időszakával. A múltbeli cselekményszálban két jelenettel találkozunk, melyekben Adrian hatalmi visszaélés áldozata lesz. Az első jelenet az apa munkahelyén, a kórházban játszódik, ahol a kisfiú a portás durva szidásából hallhatja a rendszer jelszavait: „te is a kizsákmányoló porontya vagy” [148.], „a kedves apukád, ez a kulákszármazék, a Szabad Európát hallgatja [...] nap mint nap érintkezik a nép egyszerű fiaival. Rossz hatással lehet a betegekre!” [151.] Adriannak itt éppen szerencséje van azzal az elhallgatási kultúrával, amelyben felnő, mert csak töredékeit érti annak, amit a portás mond. Másrészt az elhallgatás tudatanná teszi őt, nem ismeri a történések kontextusát, noha azok a szemé előtt zajlanak. A történethez Adrian emlékeiben az a tiltás társul, hogy legjobb barátjával sem beszélhet az eseményekről.

A második jelenet az Adriant ért verés, ami bal kezének maradandó sérülése miatt keresztülhúzza terveit, hegedűművészi pályafutását. Nincs kimondva, hanem csak sejteni lehet, hogy ez a támadás szintén a politikai elnyomás része, és nem annyira Adriannak, mint inkább az apjának szól: „A támadókat nem sikerült azonosítani. Arra a

megállapításra jutottak, hogy minden bizonnyal más városból jöttek vagy valamelyik faluból, az ország más részéről. Átutazóban lehettek, és ittás állapotban voltak. Ez volt a véleménye azoknak a szakembereknek, akiknek a hasonló esetek kivizsgálása volt a feladatuk. Én csak azt kérdeztem magamban mellékesen, és nem vártam rá választ, vajon honnan tudták, hogy orvos az apám, és hogy én hegedűn játszom? Csak egyszer tettem fel ezt a kérdést, csakis tévedésből.” [197.]

Adrian nem az egyedüli szereplő, akinek az életét az elhallgatásba fojtott traumák állandó félelemmé teszik. Nem feltűnő történetek ezek, mert a regényben a diktatúra lenyomata valójában a nyomok eltörlésének folyamata, s ez az elbeszélés módjában is tükröződik. Ezért nem beszélnek soha a nagyszülőkről, akik elveszítették vagyონukat és állásukat, és csak Adrian feltételezi, hogy a nagyapja valójában öngyilkos lett: „ma sem igazán tudom, hogy miért. Sem anya, sem apa nem magyarázta meg ezt a történetet. Kerülték a témát.” [84.] Adrian gyerekkorából emlékszik a börtönből szabadult Pinteá bácsira, a költőre, de a cenzúra miatt még a művei is eltűnnek: „Egy időben próbáltam felkutatni a könyvet a könyvtárakban. Mindhiába. Mintha a szerzőjével együtt a könyv is örökre eltűnt volna.” [9.] A veszteségek traumái éppen a megtörhetetlen csend miatt feldolgozhatatlanok, a múlt nem egy szervesen kialakuló s ezáltal lezárható történet, hanem elfojtott töredékek sora, amelyek a jelenig kihatnak.

A regény nemcsak megmutatja, hanem maga is fenntartja és működteti az elhallgatás kultúráját: nemcsak arról van szó, hogy a közösségben nagyon sok téma tabu, vagy hogy egyes szereplők szó szerint elnémulnak. Az apa például nemcsak szótlannul tűri a megaláztatásokat, főorvosi állásának elvesztését, az üldöztetést vallásossága miatt, hanem agyvérzése lesz, így tényleg nem tud többé megszólalni. Hasonlóan az anya némán fogadja el alárendelt szerepét, a reprodukív munka nehézségét: „Soha nem hallottam, hogy fáradtságra panaszkodott volna.” [120.], Kiki „nem sikított nem sírt” [159.], mikor Adrian megpofozta.

Țuculescu szövege az elhallgatás kultúráját abban az értelemben is működteti, hogy rámutat arra, egyes tabutémák annyira érinthetetlenek, hogy nem is alakul ki a megfelelő nyelv, amelyen ezekről adekvát módon beszélni lehetne. Az ábrázolt konzervatív társadalomban például tabu a szexualitás – ahogyan Románia legtöbb közösségében a mai napig is az. Így Adrian nemcsak nem tudja, hogy hogyan viselkedjen bizonyos helyzetekben, hanem ezekről beszélni is csak vagy nagyon burkoltan, vagy kliséket használva, giccsesen tud.

Adrian nemcsak felnőttkorában ír naplót, hanem gyerekként is. Noha a regény nem tartalmazza ez utóbbi részleteit, a reflexió, amit az első írási kísérleteivel kapcsolatban megfogalmaz, nagyon sokatmondó az elhallgatás kultúrája szempontjából: „egy napló csakis akkor maradhat titkos, ha olyan nyelven íródik, melyet rajtam kívül más nem ért. Tehát ki kellett találnom egy új ábécét.” [33.] Adrian azokat a dolgokat, amelyek fontosak számára, nem dialogikus formában próbálja megfogalmazni s ezáltal megérteni, hanem célja ezeknek a hermetikus elzárása, hozzáférhetetlenné tétele, ami már önmagában is a félelem és a szégyen érzéséből táplálkozik. A felnőtt Adrian saját magának, saját életének a megértési kísérletek is abba ütközik, hogy magában beszél, nem tud megnyílni, s ezért nem is dolgoz fel bizonyos érzéseket, eseményeket: „azt olvastam valahol hogy hasznos dolog naplót vezetni ha magányos vagy és nincs kivel megbeszélned a dolgokat.” [20.]

A szövegben számos gyerekkori csíny elbeszélésével találkozunk, ezek közül néhány még Münchhausen bárónak is becsületére válna. Ezek a történetek a gyerekkor nosztalgikus felidézését jelenthetnék első látásra, de az a véleményem, hogy olyan sztorizásról, fecsegésről van itt szó, amelyek arra szolgálnak, hogy eltereljék a figyelmet a valóban megbeszélni való dolgokról. Így a gyerekkori barátság Adrian és Rázvan között szintén nem mély kommunikációra alapul, hanem felületes élményekre. Noha nap mint nap találkoznak az erőszakkal, ezt nem tudják megfogalmazni, kibeszélve feldolgozni.

A nyelv fecsegésre használása, elszigetelése és lebénítása miatt nem is feltétlenül ez az emlékezés médiuma Ţuculescu regényében, hanem a test. Az anekdotákkal eltakarja a valódi emlékeket, ahogy a test magába zárja, de megőrzi a sebeket. Ennek egyik példája a regényben Adrian sebhelye, melyet a verésben kapott, és erről kapja gúnynevét is (Gekko), de magának a sebhelynek a történetét csak a regény legvégén tudjuk meg. A név egyetlen szóban magába zárja, kriptikusan elrejtje a saját történetét, ahogyan az eltussolt történetek után is hozzáférhetetlen, apró nyomok maradnak csak a közösség hallgatásában. Egy másik seb Adrian testén a lányával való konfliktusból származik: „gyere ölj meg kiáltotta adelina és bemélyesztette a körmeit a meztelen karomba. a nyoma örökre megmaradt. de ezek a nyomok is rá emlékeztetnek és ma már meghatódva nézem őket. ami különös hogy nem tudom felidézni mi váltotta ki a veszekedést.” [28.] Adrian más látható vagy láthatatlan sebhelyeinek eredetét is nehezen idézi fel, mivel az elhallgatási kultúrában nőtt fel, ami megtanította neki, hogy ezekkel nem olyan fontos szembenézni, mindig megpróbálja másra terelni a szót, elhessegetni zavaró gondolatait.

Adrian önvédelmi mechanizmusa a távolságtartásnak az a formája, amelyet „röhögőgépnak” [199.] nevez. Elhatározza ugyanis, hogy mechanikusan, gondolkodás nélkül nevetni fog mindenben, „Öntudatlanul, elégedetten csodás életemmel. Féktelenül vidám leszek, amiért majd irigykedni fognak rám. Bármilyen gond merül fel, legyen az akármilyen súlyos is, engem rettenetesen fel fog vidítani. Hadd higgyék ezt mások.” [200.]

Az, hogy ez a regény megíródott, és legalább valamilyen mértékben reflektál az erőszak és az elhallgatás kultúrájára, annak a tanúsága, hogy talán mégis sikerülhet megtörni ezt a kört. Számos itt felvetett probléma azonban még a mai Romániában is nagyon aktuális. Ezért az a kérdés, hogy ennek a könyvnek az elolvasása változtathat-e valamin, vagy néhány év múlva megint születik majd egy regény elhallgattatott nőkről és hallgatag férfiakról, és ugyanilyen aktuális lesz. *[Typotex]*

ANDRÁS ORSOLYA